

De actualiteit van de apologetiek van Pascal

Blaise Pascal als geestelijke leerling van Augustinus en als apologeet van het christelijk geloof.¹

Inleiding

Blaise Pascal (1623-1662) is getypeerd als het Franse genie. En niet ten onrechte. Fransen zijn trots op Pascal. Zijn verdiensten op het terrein van de wiskunde en natuurkunde zijn groot. Hij legde de grondslag voor de waarschijnlijkheidsrekening. Eveneens legde hij de basis voor de integraalleer en gaf hij betekenis aan het begrip oneindigheid. Hij bouwde een van de eerste mechanische rekenmachines (optellen en aftrekken) (1642). Ook droeg hij bij aan de projectieve meetkunde (de stelling van Pascal) en de wiskunde (driehoek van Pascal). In de natuurkunde ontdekte hij de naar hem genoemde Wet van Pascal: de druk die op een vloeistof wordt uitgeoefend, plant zich in alle richtingen met dezelfde grootte voort. Daarmee verband houdt de naam pascal een eenheid voor druk.

Pascal was zich van zijn eigen genialiteit terdege bewust. Toch kwam er een tijd in zijn leven dat hij met een typering als het Franse genie niet gelukkig zou zijn geweest. Pascal werd door Gods genade niet alleen intellectueel maar ook religieus een leerling van Augustinus. Augustinus heeft geleerd dat het belangrijkste kenmerk van een christen ootmoed is. Pascal heeft het aangezicht van God leren zoeken om hem die ootmoed te schenken.

Pascal leefde in een tijd waarin de rede zich steeds meer losmaakte van het gezag van de openbaring. Hij kent aan de natuurwetenschap een zekere zelfstandigheid toe ten opzichte van de openbaring. De natuurwetenschap poogt de zichtbare werkelijkheid op mathematische wijze te beschrijven. Pascal heeft op zich daartegen geen bezwaar. Hij ontkent echter wel dat wij zo de zichtbare werkelijkheid uitputtend kunnen beschrijven. Daarbij komt dat de werkelijkheid omvattender is dan de zichtbare werkelijkheid.

Pascal wil op het gebied van de natuurwetenschap de rede niet laten inperken door kerkelijke uitspraken. De veroordeling van Galilei laat voor hem zien dat de paus zich op het gebied van feiten kan vergissen. Geloof en natuurwetenschap staan voor Pascal niet tegenover elkaar.

‘Het geloof zegt ons wel wat de zintuigen ons niet vertellen, maar niet het tegendeel van wat zij waarnemen; het staat er boven en niet er tegenover.’²

(Natuur)wetenschappelijke kennis is echter zeer betrekkelijk. De volgende uitspraak is daarin duidelijk: ‘De kennis van de uiterlijke dingen zal mij in tijden van verdriet niet troosten over de onwetendheid op ethisch gebied, maar de kennis van de ethiek zal mij altijd troosten over de onwetendheid aangaande de uiterlijke wetenschappen.’³ Pascal heeft beklemtoond dat het hart zijn redenen heeft die het verstand niet kent.⁴ De natuurwetenschappelijke verklaringen

¹ De *Pensées* zijn geciteerd naar de uitgave van Louis Lafuma (Parijs/Luxemburg 1951). In 1997 verscheen daarvan een vertaling uitgegeven door Boom te Amsterdam van de hand van Frank de Graaff.

² *Pensées*, Fr. 185.

³ *Pensées*, Fr. 23.

⁴ *Pensées*, Fr. 277.

van de werkelijkheid kunnen de leegte in het hart van de mens - een leegte die het gevolg is van de zondeval - niet vullen.

Het behoort bij de diepste redelijkheid de beperktheid van de rede onder ogen te zien. De wijze waarop Pascal het christelijke geloof verdedigt, is onlosmakelijk verbonden met zijn augustijns/jansenistische kijk op de mens en de rede. De zeventiende-eeuwse apologeten plachten geen jansenisten te zijn en de jansenisten plachten niet aan apologetiek te doen. Bij Pascal vinden we evenwel deze combinatie.

Pascal: overeenstemming en distantie

Ik ben ervan overtuigd dat wij van Pascal kunnen leren. Dat blijkt uit de titel die ik mijn lezing heb gegeven: De actualiteit van de apologetiek van Pascal. Er is altijd het gevaar als wij van iemand iets geleerd hebben, te doen voorkomen dat hij in alle opzichten onze geestverwant is. Dan is het goed te weten dat de zeventiende-eeuwse rooms-katholieke Pascal ons niet als christenen zou hebben erkend. Calvinisten zijn voor hem ketters en scheurmakers. Zij hebben het gebod van de liefde gebroken, omdat zij buiten de voor hem uiterlijk ondeelbare katholieke kerk staan. De paus is voor hem de plaatsvervanger van Christus op aarde, al zag hij hem niet als onfeilbaar.

In zijn achttiende *Lettre provinciale* van 24 maart 1657 heeft Pascal betoogd dat pausen feilbaar zijn in geschillen over feiten en dat zij misleid kunnen worden. In de *Pensées* vinden we een uitspraak van Pascal waarin hij zegt dat het bijna alleen nog maar in Frankrijk is toegestaan te zeggen dat het concilie boven de paus staat.⁵ Op 1 september 1657 worden *Les Lettres Provinciales* door de paus op de index geplaatst. In dat licht moeten we de uitspraak van Pascal in fragment 916 van de *Pensées* zien: ‘Als mijn brieven in Rome veroordeeld worden, wordt wat ik daarin veroordeel, in de hemel veroordeeld. Ad tuum domine Jesu tribunal appello.’⁶

Al heeft Pascal vragen gesteld bij het gezag van de paus, hij beleed wel met heel zijn hart de leer van de transsubstantiatie. Als hij in Parijs onder het dak van het huis van zijn zwager en zuster Gilberte binnen de parochie St. Etienne du Mont het sacrament der stervenden ontvangt, zegt de Beurrier, de pastoor van de genoemde parochie: ‘Hier is Hij naar Wie u zozeer hebt verlangt.’

Pascal achtte de gedachten van Calvijn over de genade ketters. Dat blijkt in zijn *Ecrits sur la grâce*. Hij schetst een beeld van Augustinus en zijn geestelijke leerlingen, Calvijn en de jezuïeten over de vrije wil. Augustinus bewandelt naar zijn overtuiging het juiste midden. De jezuïeten wijken af ter linkerzijde en Calvijn ter rechterzijde. Uitdrukkelijk keert hij zich tegen de leer van het decretum horribile van Calvijn en de leer van de onwederstandelijkheid van de genade. Duidelijk is echter dat hij Calvijn slechts uit de tweede hand kende. Hij geeft diens inzichten dan ook niet juist weer. De leer van het decretum horribile vat hij in extreem

⁵ Vgl. *Pensées*, Fr. 604.

⁶ Bernard van Clairvaux in een brief aan zijn neef Robert die door paus Callistus II zonder enige mogelijkheid van verweer van zijn geloften ontslagen was.

supralapsarische zin op. De onwederstandelijkheid van de genade vat hij zo op dat de mens door God gedwongen wordt. Daartegenover stelt Pascal de *gratia victrix*. God dwingt de wil niet, maar maakt haar vrij. Dat is inhoudelijk echter ook de positie van Calvijn en de *Dordtse Leerregels*. Vooral de overeenkomst met de Dordtse Leerregels is groot. Ik wijs op een zinsede uit fragment 418 van de *Pensées*: ‘De gerechtigheid van God moet enorm groot zijn evenals Zijn barmhartigheid. Maar de gerechtigheid tegenover de verworpenen is niet zo enorm en moet minder verbijsterend zijn dan Zijn barmhartigheid jegens de uitverkorenen.’ Pascal was een jansenist. Hij behoorde tot die stroming in de rooms-katholieke kerk die zich ook na Trente welbewust op Augustinus en diens genadeleer oriënteerde. Ik geef een tweetal citaten: ‘Adam en Christus. Als u met God verenigd wordt, doet de genade dat, niet de natuur.’⁷ ‘Heel het geloof bestaat in Christus en in Adam, en heel de ethiek in de begeerte en in de genade.’⁸ Dat maakt begrijpelijk dat Pascal, evenals andere jansenisten, door zijn jezuïtische tegenstanders als een cryptocalvinist is gezien.

Pascal *beleed* niet alleen de augustijnse genadeleer, maar *leefde* er ook uit en getuigde van de kracht ervan. Dat verklaart dat klassieke protestanten zich in Pascal herkennen. Dat gold bijvoorbeeld voor John Newton. Ik noem ook Murdoch Campbell, een Schotse Free Church predikant wiens godsvrucht het stempel droeg van de Hooglanden. De *Pensées* van Pascal behoorden tot zijn geliefde lectuur die hij vóór het slapen gaan las.

Overigens is er wel een belangrijk punt waarin het jansenisme van het calvinisme verschilt. Dat betreft de zekerheid van het geloof en van de volharding. De jansenisten hebben Augustinus’ gedachte dat men in dit leven nooit de volle zekerheid kan hebben dat men tot de uitverkorenen behoort, nog meer geradicaliseerd.

Zeer korte levensschets

Blaise Pascal werd op 19 juni 1623 te Clermont-Ferrand geboren. Hij was de tweede in het gezin. Boven hem bevond zich zijn zus Gilberte (1620-1687). Zijn zus Jacqueline (1625-1661) werd na hem geboren. Zijn vader Etienne Pascal was vice-president van het indirecte belastinghof. Zijn moeder, Antoinette Bégon, overleed in 1626. Kenmerkend voor de jeugd van Pascal is dat hij geen echte jeugd heeft gehad. Hij is nooit naar school gegaan en heeft geen andere leraar gehad dan zijn vader. Hij ontving wat wij nu home-schooling noemen. Etienne was jurist. Hij beheerste zowel Grieks als Latijn uitstekend. Daarnaast was hij één van de leidinggevende wiskundigen van zijn tijd. In zijn pedagogische inzichten was Etienne zijn tijd ver vooruit. De keerzijde van de uitzonderlijke opvoeding die Pascal krijgt, is de eenzaamheid. In de periode 1631-1640 verblijft Etienne Pascal als ambteloos burger in Parijs; in de jaren 1640-1648 was hij belastingontvanger in Normandië.

In 1646 vindt er een gebeurtenis plaats die belangrijke gevolgen zou hebben voor het gehele gezin Pascal. Etienne wilde een duel verhinderen en kwam op het ijs ten val waardoor hij zijn heup brak. Met veel zorg werd hij verpleegd door Deslandes en De la Boutteillerie, twee

⁷ *Pensées*, Fr. 149.

⁸ *Pensées*, Fr. 226.

jansenistische edellieden, die na hun bekering zich toededen op het verzorgen van zieken. Zij wisselden met hem van gedachten over theologische vraagstukken, in het bijzonder over die van de genade en de vrije wil. Tot dusver was Etienne's geloof meer een zaak van traditie dan van overtuiging. Dat wordt nu anders. Hijzelf en later ook de andere gezinsleden beginnen de boeken te lezen die de twee geneesheren hen aanraadden zoals *De la fréquente communion* van Arnauld en *Le coeur nouveau* van Jean du Vergier de Hauranne, abt van Saint Cyran en boezemvriend van Jansenius. Hier dateert men de eerste bekering van Pascal.

Na het sterven van Etienne Pascal in 1651 doet Jacqueline haar intrede in Port Royal de Paris; voor Blaise Pascal breekt echter de zogenaamde wereldse periode (1652-1653) aan. Hij komt in bezit van een groot vermogen. Hij bezoekt in deze periode modieuze salons zowel in Clermont als in Parijs. Hij neemt deel aan zowel frivole als diepzinnige gesprekken. Uit niets valt overigens af te leiden dat hij ooit een seksuele relatie heeft gehad. Begin 1654 zijn er al duidelijk kentekenen van een kentering.

Op 1 oktober 1654 komt Pascal in de buurt van Port Royal de Paris wonen. Vaak bidt hij daar de gehele nacht en leest hij de Bijbel (het lezen van de Bijbel door leken in een kerkelijk goedgekeurde vertaling werd door de jansenisten warm aanbevolen); 's morgens vertrekt hij vroeg naar Port Royal om hele gesprekken met Jacqueline te voeren. Op 23 november 1654, van halfelf tot ongeveer middernacht, heeft hij een extatische ervaring. Hij valt flauw en komt pas de volgende morgen weer tot bewustzijn. Dan neemt hij onmiddellijk een blad papier en schrijft met slechts drie doorhalingen de tekst die als het *Memorial* bekend is geworden. Na zijn dood vond een bediende hem ingenaaid in zijn jas.⁹

Men spreekt wel van de tweede bekering van Pascal. In januari 1655 voegt Pascal zich bij de solitaires van Port Royal des Champs zonder overigens zich als één van hen te beschouwen. Op 29 januari keert hij naar de rue des Francs-Bourgeois-St. Michel in Parijs terug. Meerdere malen zal hij echter voor retraite naar Port Royal des Champs gaan. *Ecrits sur la grâce* worden in deze tijd gedateerd. In deze tijd had hij ook uitvoerige gesprekken met Sacy, de biechtvader van de nonnen; deze wordt zijn geestelijke raadsman wordt. Pascal gebruikte de scepticus Montaigne (een zestiende-eeuwse Fransman) om de stoïcijn Epictetus (wiens handboek vertaald was door Guillaume du Vair, een neostoïcijnse leider) te diskwalificeren en omgekeerd.¹⁰

Bij hem rijpt het plan een uiteenzetting van het christelijk geloof te schrijven ten einde filosofen en atheïsten voor Christus te winnen. De fragmenten die hij daarvoor schreef zijn na zijn dood uitgegeven onder de titel *Pensées de M. Pascal sur la religion et sur quelques autres sujets*. Over de meest wenselijke ordening van de gedachten van Pascal wordt verschillend gedacht. Door het fragmentarische karakter van zijn gedachten biedt het zowel minder als ook meer dan een voltooid werk.

⁹ *Pensées*, frg. 913 blz. 398.

¹⁰ Vgl. *Pensées*, Fr. 406: 'Wij hebben een onmacht om iets te bewijzen die met geen enkele dogmatiek overwonnen kan worden. Wij hebben een idee van de waarheid dat door geen enkele scepticus weerlegd kan worden.'

In deze jaren wordt de gezondheid van Pascal steeds minder, terwijl zijn levensstijl steeds rigoureuus ascetisch wordt. In de nacht van 17 op 18 augustus van het jaar 1662 ontvangt hij het sacrament der stervenden. Zijn laatste woorden zijn: ‘Moge God mij nooit verlaten.’¹¹ In deze woorden klinkt het diep christelijke besef van afhankelijkheid door, maar ook de Jansenistische overtuiging dat wij in dit leven nooit de volstrekte zekerheid kunnen hebben dat God ons niet verlaat.

De apologetische benadering van Pascal

Bij zijn apologetiek van het christelijke geloof heeft Pascal mensen als zijn libertijnse vrienden en kennissen op het oog gehad die hij in zijn wereldse periode had leren kennen. Het betreft mensen, die sceptisch waren over de mogelijkheid om iets over God te kunnen weten. Zij leefden voor zichzelf en deden niet in de laatste plaats graag weddenschappen of namen deel aan kansspelen met geldbedragen als inzet.

Het is uit de *Pensées* duidelijk dat Pascal in zijn uiteenzetting/verdediging van het christelijke geloof van verschillende stijlvormen gebruik wilde maken, zoals brieven en dialogen. Dat betekent dat het niet altijd duidelijk is of Pascal zijn eigen mening verwoordt dan wel die van een gesprekspartner. Wel weten we welke benadering Pascal voor zijn verdediging van het christelijke geloof wilde hanteren. Hij heeft namelijk in 1658 een redevoering voor zijn vrienden te Port Royal gehouden. Daarvan heeft Filleau de la Chaise een samenvatting gegeven door gebruik te maken van wat iemand, die erbij aanwezig was geweest, hem daarover meedeelde.¹²

Pascal kent aan de bewijzen van God uit de werken van Zijn handen slechts een geringe betekenis toe. Zij hebben weinig betekenis voor de natuurlijke staat van het menselijk hart en de menselijke geest is niet gemakkelijk in staat metafysische bewijzen voor het bestaan van God te bevatten. Pascal geeft daarom de voorkeur aan historische en morele bewijzen. Zij liggen in het handbereik van de menselijke geest. Als het gaat om historische bewijzen stelt Pascal de profetieën en de vervulling ervan aan de orde en de wonderen, met name de wonderen in de Schrift verhaald.

Veel belangrijker zijn voor hem echter de morele bewijzen. De contradicties van de menselijke natuur zijn alleen verklaarbaar vanuit het christelijke geloof met de boodschap van de historische zondeval en de daarmee verbonden erfzonde. Tegenstrijdigheden worden in het licht daarvan doorzichtig. De verdediging van het christelijk geloof door Pascal is een verdediging die gericht is op het hart. Alleen de boodschap van het christelijk geloof kan heling brengen in de verscheurdheid van het menselijk bestaan; een verscheurdheid die het gevolg is van de zondeval. De erfzonde en het kruis zijn naar Pascals diepe overtuiging de twee kernwaarheden van het christelijke geloof.

¹¹ Que Dieu ne m’abandonné jamais.

¹² Filleau de la Chaise, *Discours sur les Pensées de M. Pascal*, red. Victor Giraud, Parijs 1922.

Overigens heeft Pascal zelf het woord ‘apologie’ niet gebruikt; wellicht vanuit zijn overtuiging dat het christelijke geloof niet bewezen kan worden.¹³ Dat neemt niet weg dat Pascal een uitnemend apologete is geweest van het christelijk geloof, juist omdat hij de zondeval en het kruis heel nadrukkelijk in zijn uiteenzetting/verdediging van het christelijk geloof verdisconteert.

Doel van Pascals apologetische benadering

Pascal wenst als apologete van het christelijk geloof een verandering van het hart bij zijn hoorders en lezers te bewerken. Om zicht te krijgen op Pascals apologetische methode is kennisname van zijn werk *De l’esprit géométrique* van belang. In dit werk maakt hij een onderscheid tussen ‘esprit géométrie’ (de mathematische geest) en ‘esprit finesse’ (de intuïtieve geest). De eerste heeft te maken met kennis en de tweede met oordeel.¹⁴ Pascal verwijt de filosofen dat zij al te zeer op menselijke kracht vertrouwen. Pascal wenst te getuigen op het niveau van de intuïtie of het hart. Deze wijze van getuigen sluit aan bij het karakter van het christelijk geloof.

Het gaat Pascal niet om kennis van God zonder liefde tot God. De volgende gedachte laat dat helder zien: “‘Als ik een wonder had gezien zou ik me bekeren,’ zeggen zij. Hoe kunnen zij zo zeker zijn dat zij iets zouden doen waarvan zij niets weten? Zij verbeelden zich dat zo’n bekering daarin bestaat dat je God aanbidt op de manier waarop zij zich voorstellen een relatie te onderhouden of een gesprek te voeren. De ware bekering bestaat in jezelf tot niets te reduceren, ten overstaan van dit allesomvattende Wezen, Dat wij zo vaak genegeerd hebben en Dat ons ieder moment met het volste recht in het verderf kan storten, en te erkennen dat men zonder Hem niets vermag en dat wij niets anders verdienen dan dat Hij ons Zijn gunst onthoudt; zij bestaat in het inzicht dat er tussen ons en God een onoverbrugbare tegenstelling is en dat er zonder Bemiddelaar geen omgang met Hem mogelijk is.’¹⁵

Dat Pascal een verandering van het hart wenst te bewerkstelligen heeft alles te maken met het feit dat hij diep overtuigd was van de ernst van de eeuwigheid. ‘Tussen ons en de hel of hemel, is enkel, halverwege het leven, het meest kwetsbare dat op aarde bestaat.’¹⁶ Het feit dat mensen niet in God geloven, komt allereerst doordat zij Hem niet zoeken en zij zoeken Hem niet omdat zij niet van de ernst van de eeuwigheid overtuigd zijn. ‘Je verdraagt het gemakkelijk te sterven zonder erbij na te denken dan aan de dood te denken zonder dat er gevaar is.’¹⁷

‘De onsterfelijkheid van de ziel is zo belangrijk voor ons en raakt ons zo diep, dat je wel alle gevoel moet hebben verloren, als je het niet kan schelen hoe het daarmee is gesteld. Al naar gelang er een eeuwig heil is te verwachten of niet, moet je hele handelen en denken wel zulke

¹³ Vgl. Ben Rogers, ‘Pascal’s Life and Times’, in *The Cambridge Companion to Pascal*, red. Nicholas Hammond, Cambridge 2003, 19.

¹⁴ Vgl. ook *Pensées*, Fr. 513.

¹⁵ *Pensées*, Fr. 378.

¹⁶ *Pensées*, Fr. 152.

¹⁷ *Pensées*, Fr. 138.

verschillende wegen inslaan, dat het onmogelijk is een zinvolle en verstandige stap te doen zonder je door dit gezichtspunt, dat ons einddoel moet zijn, te laten leiden.¹⁸

Het ware geluk is slechts in God door Christus te vinden

Pascal had bij zijn apologetiek voor ogen om allereerst het ongeluk of de rampzaligheid van een mens *zonder* God aan te tonen en vervolgens het geluk of de gelukzaligheid van een mens *met* God. Hij kon het ook zo formuleren de natuur verdorven is, bewezen uit de natuur zelf, en dat er een Middelaar is, bewezen uit de Schrift.

Het ware geluk ontvangen we alleen als we door Christus in Gods gunst worden hersteld.¹⁹

Pascal heeft tegen de heersende wetenschappelijke mening van zijn tijd aangetoond dat er in natuurkundig opzicht van een vacuüm kan worden gesproken. Nog veel meer is Pascal ervan overtuigd geraakt dat er sprake is van een geestelijk vacuüm.

Het geluk van een christen ligt in God. Dat geluk is zowel buiten de mens als in de mens, omdat God het hart van een mens vervult door Christus.²⁰ De vreugde in God is voor een christen dus een tegenwoordige realiteit, zij het wel een aangevochten realiteit: ‘De hoop van de christenen op een eeuwig heil gaat samen met zowel vreugde als angst, want het is met hen niet als met degenen die op een koninkrijk hopen waarvan de onderdanen niets bezitten; zij echter hopen op heiligheid en verlossing, en die zijn wel enigermate van hen.’²¹ Aan zijn vriend Arthus de Roannez schreef Pascal: ‘Men zou nooit de wereldse plezieren verlaten om het kruis van Christus te omhelzen als men er niet meer vreugde in vond veracht, arm, verlaten en weggeworpen te zijn door de mens dan in de vreugde van de zonde.’²²

De nood van de mens is dat hij voor God geschapen is en alleen in God gelukkig kan zijn, maar dat hij sinds de zondeval op de vlucht is voor God en zich verzet tegen God. ‘Als de mens niet voor God geschapen is, waarom is hij dan alleen in God gelukkig? Als de mens voor God geschapen is, waarom gaat hij dan zo tegen God in?’²³ [‘Alle mensen zoeken het geluk (...) En toch heeft sinds zoveel jaren nooit iemand dit punt, waarnaar allen voortdurend streven, bereikt zonder geloof (...) Wat anders roepen deze hunkering en onmacht ons toe dan dat de mens ooit het waarachtig geluk gekend heeft, waarvan hem nu niets anders is overgebleven dan de indruk, het volkomen lege spoor, dat tevergeefs tracht te vullen met alles wat hem omringt, waarbij hij, als aanwezige dingen niet helpen, niet-aanwezige te hulp roept, die daar echter geen van allen toe geëigend zijn, omdat deze oneindige kloof slechts door iets oneindigs en onveranderlijks, namelijk God Zelf, gevuld kan worden.’²⁴]

Zaak is dat een mens God gaat zoeken. In dit verband kon Pascal zeggen: ‘Er zijn maar drie soorten mensen: zij die God dienen, omdat zij Hem gevonden hebben; zij die Hem niet

¹⁸ *Pensées*, Fr. 427 (uitgave ed. Frank de Graaf blz. 182).

¹⁹ Vgl. *Pensées*, Fr. 357: ‘Niemand is zo gelukkig als een echte christen, en zo verstandig, zo deugdzaam en zo beminnelijk.’

²⁰ Vgl. *Pensées*, Fr. 407.

²¹ *Pensées*, Fr. 917.

²² *Oeuvres Complètes*, red. L. Lafuma, éditions du Seuil, Parijs 1963, 269.

²³ *Pensées*, Fr. 399.

²⁴ *Pensées*, Fr. 148.

gevonden hebben en daarom bezig zijn Hem te zoeken en zij die leven zonder Hem te zoeken of gevonden te hebben. De eerste soort is verstandig en gelukkig, de laatste dwaas en ongelukkig en die ertussen is ongelukkig en verstandig.²⁵ Daarbij is Pascal ervan overtuigd dat zij die God werkelijk gaan zoeken, reeds door Hem gevonden zijn. ‘U zou mij niet zoeken, als u Mij niet gevonden had.’²⁶

De twee oneindigheden

Pascal heeft de mens op zijn kleinheid en nietigheid willen wijzen. In dit verband spreekt hij over de twee oneindigheden. Hij denkt daarbij ook aan het gebruik van de telescoop waarmee we het heelal naspeuren en dat van de microscoop. Hij zal ook hebben gedacht aan het begrip oneindigheid en het steeds dichterbij naderen van het getal nul als je dat een getal kunt noemen. Tussen de twee oneindigheden bevindt zich de mens als een verscheurd wezen en een denkend riet.²⁷ De oneindigheden raken elkaar en hervinden elkaar in God alleen.²⁸ Naast de natuurlijke oneindigheden zijn er de morele oneindigheden.²⁹ Dan gaat het om Adam en onze verdorvenheid en Christus en onze gelukzaligheid. De natuurlijke oneindigheden worden duidelijk in het licht van de schepping. God is de Schepper en de mens slechts schepsel. Daarom is de mens een riet. De mens is wel naar Gods beeld geschapen. Daarom is hij een denkend riet.

Overigens noemt Pascal in dit verband de schepping naar Gods beeld niet uitdrukkelijk. De twee oneindigheden houden ook verband met het cartesische wereldbeeld waarbij de mens een stipje is in een oneindig groot heelal en God heel ver weg is. De morele oneindigheden hebben te maken met de boodschap van de erfzonde en van het kruis. Christus is het die de verscheurdheid van de mens heelt. Hij is de Zaligmaker. In Hem zijn alle schatten van wijsheid en kennis verborgen. De eenzaamheid van het cartesische wereldbeeld die voor Pascal ook een eenzaamheid is die verbonden is met de zondeval, wordt doorbroken door de openbaring van God in Christus ‘God kennen en niet je eigen ellende kennen, maakt hoogmoedig. Je eigen ellende kennen en God niet leidt tot wanhoop. Christus kennen is de middenweg, want daarin vinden we zowel God als onze ellende.’³⁰

Het gaat Pascal niet om het bestaan van God in het algemeen. Dat is juist zijn verwijt aan het deïsme. Kritiek op het deïsme is voor Pascal geen geldige kritiek op het christelijk geloof. ‘Ze halen zich in het hoofd dat die (namelijk de christelijke godsdienst; P.d.V.) eenvoudigweg bestaat in het aanbidden van een God, Die gezien wordt als groot, machtig en eeuwig; en dat is nu juist het deïsme, dat bijna even ver van de christelijke religie afstaat als het atheïsme, haar absolute tegendeel. En daaruit concluderen zij dat deze religie niet op waarheid berust, omdat ze niet zien dat alle dingen ertoe bijdragen dit punt te bevestigen: dat God Zich niet zo

²⁵ *Pensées*, Fr. 160.

²⁶ *Pensées*, Fr. 919.

²⁷ Vgl. *Pensées*, Fr. 200.

²⁸ Vgl. *Pensées*, Fr. 199.

²⁹ Vgl. Vgl. *Pensées*, Fr. 800.

³⁰ *Pensées*, Fr. 192.

duidelijk aan de mensen openbaart als Hij zou kunnen. Maar ze mogen daaruit concluderen wat ze willen ten nadele van het deïsme, ze zullen tot geen enkele conclusie komen ten nadele van de christelijke religie, die strikt genomen bestaat in het mysterie van de Verlosser, Die de beide naturen in Zich verenigt, de menselijke en de goddelijke en daardoor mensen uit de verdorvenheid van hun zonden heeft gehaald om ze in Zijn goddelijke persoon met God te verzoenen (...). Als iemand ervan overtuigd was dat de verhoudingen tussen getallen onstoffelijke en eeuwige waarheden zijn, afhankelijk van een grondwaarheid waarbinnen zij bestaan en die God noemt, dan zou ik vinden dat hij wat zijn heil betreft weinig vooruitgang had geboekt. De God van de christenen is geen God Die enkel een Schepper is van wiskundige waarheden en van de orde der elementen (iets wat Pascal als zodanig niet ontkent; PdV). Dat is het standpunt van de heidenen en van de epicuristen. Het is niet enkel een God. Die Zijn voorzienigheid uitoefent over leven en have van de mensen om degenen die Hem aanbidden, een reeks van gelukkige jaren te bezorgen. Dat is het standpunt van de Joden. Maar de God van Abraham, de God van Izak, de God van Jacob en de God van de christenen is een God van liefde en vertroosting. Het is een God, Die van degenen die Hem toebehoren, het hart en de ziel vervult. Het is een God Die hun innerlijk, hun ellende én Zijn oneindige barmhartigheid laat voelen, Die Zich in het diepste van hun ziel met hen verenigt en deze vervult met deemoed, vreugde, vertrouwen en liefde, en hen voor geen ander doel doet openstaan dan voor Hemzelf. Allen die God zoeken buiten Christus om, en niet verder gaan dan de natuur, komen ofwel tot geen enkel bevredigend inzicht, of het lukt hun een methode te ontwikkelen om God te leren kennen en Hem zonder tussenpersoon te dienen, waardoor zij tot atheïsme of deïsme vervallen, twee dingen die het christendom allebei ongeveer even veelelijk vindt.³¹

Om de kennis van God in en door Christus is het Pascal in zijn verdediging/uiteenzetting van het christelijke geloof begonnen. [‘Het is niet alleen onmogelijk, maar ook nutteloos om God te kennen zonder Christus.’³² ‘Alleen door Christus kennen we God. Zonder deze Bemiddelaar is ieder contact met God verbroken. Door Christus leren wij God kennen. Allen die beweerd hebben God te kennen en zonder Christus Zijn bestaan te bewijzen, hadden alleen maar ondeugdelijke bewijzen. (...) Daarbuiten: zonder de Schrift, zonder de erfzonde en zonder de noodzakelijke Middelaar, Die beloofd was en is gekomen, is het niet mogelijk het bestaan van God volkomen afdoend te bewijzen. Maar door Christus bewijst men God en onderwijst men de ethiek en de leer. Daarom is Christus de ware God der mensen. Maar tegelijkertijd kennen we onze ellende, want deze God is niets anders dan Degene Die onze ellende hersteld. Daarom kunnen we God alleen goed kennen als wij onze zonden leren kennen. Daarom ook hebben degenen die God hebben leren kennen zonder hun ellende te kennen, niet Hem verheerlijkt, maar zichzelf verheerlijkt.’³³]

³¹ *Pensées*, Fr. 449.

³² *Pensées*, Fr. 191.

³³ *Pensées*, Fr. 189.

Rede en openbaring

Ten aanzien van religieuze zaken heeft de rede voor Pascal geen zelfstandige functie en kan zij alleen juist functioneren als zij zich onderwerpt aan de openbaring. Het liefhebbend hart begeert alleen te luisteren naar het openbaringswoord in de Heilige Schrift vastgelegd en voortlevend in de traditie van de kerkvaders van de eerste eeuwen en wel met name Augustinus.³⁴

Voor Pascal is het geloof niet tegen de rede en toch staat het geloof haaks op louter verstand. De christelijke godsdienst vraagt namelijk zelfverloochening. ‘Als men er niet voor zorgde de wetten geregeld aan de behoeften aan te passen, zouden de staten te gronde gaan, maar de godsdienst heeft nooit zoiets geduld en is daar ook nooit toe overgegaan. Er zijn dus ofwel dit soort compromissen ofwel wonderen nodig. (...) Maar deze godsdienst (namelijk de ware christelijke godsdienst, P.d.V.) heeft zich altijd zonder zich te plooiën gehandhaafd. Dat is goddelijk. Deze godsdienst, die bestaat in het geloof dat de mens van een toestand van zaligheid en gemeenschap met God vervallen is tot een toestand van ellende, boetedoening en vervreemding van God, maar dat wij na dit leven door een Messias die zou komen, hersteld zullen worden: deze heeft altijd op aarde bestaan. (...) Talloze keren stond hij op het punt volledig vernietigd te worden en telkens als hij in die toestand verkeerde, heeft God hem door bovennormale blijken van Zijn almacht weer op de been geholpen. (...) De enige godsdienst die tegen de natuur, tegen het gezond verstand en tegen onze lusten ingaat, is de enige die altijd heeft bestaan.’³⁵

Zelfverloochening houdt ook onderwerping van de rede aan de openbaring in. Telkens brengt Pascal naar voren dat de rede in godsdienstige zaken en in zaken van moraal nooit zelfstandig en op een onpartijdige wijze functioneert. De een beoordeelt dezelfde feiten heel anders dan de ander.³⁶ Zo bestrijdt Pascal dat het atheïsme rationeel zou zijn. ‘De atheïsten moeten dingen zeggen die zonneklaar zijn. Welnu het is helemaal niet zonneklaar dat de geest stoffelijk is.’³⁷ De wijze waarop ons verstand in godsdienstige en morele zaken functioneert wordt voor Pascal bepaald door onze wil.

[‘De wil is een van de belangrijkste middelen tot het geloof, niet dat hij het geloof creëert, maar omdat dingen waar of onwaar zijn afhankelijk van welke kant je ze bekijkt. De wil, die meer opheeft met de ene dan met de andere kant van de zaak, houdt de geest ervan af na te denken over de eigenschappen van de kant die eerstgenoemde liever niet ziet. Wanneer de geest in de pas loopt met de wil, komt hij dus niet verder dan een beschouwing van de kant waaraan de wil de voorkeur geeft, en beoordeelt die eveneens naar wat hij ziet.’³⁸]

Pascal protesteert in zijn visie op de rede niet alleen tegen de scholastiek, maar vooral ook tegen de aanbreekende Verlichting. Het inzicht dat de rede binnen levensbeschouwelijke

³⁴ Vgl. J.W. van den Bosch, ‘De rooms-katholieke kerk na het concilie van Trente’, in *Geschiedenis van de kerk*, deel 6, red. G.P. van Isterzon en D. Nauta, tweede herziene dr., Kampen 1964, 162.

³⁵ *Pensées*, Fr. 284.

³⁶ Vgl. *Pensées*, Fr. 99.

³⁷ *Pensées*, Fr. 161.

³⁸ *Pensées*, Fr. 539.

kaders functioneert en er geen algemene rationaliteit is, is een inzicht dat in onze postmoderne tijd weer doorbreekt zij het dat dit niet pleegt te leiden tot het binden van de rede aan de openbaring die voor Pascal boven alle relativiteit is verheven. [‘Zie toch in, hoogmoedige, wat een paradox u voor uzelf bent, Verootmoedig u, machteloos verstand! Zwijg, stompzin-nige natuur. Leer nu eens dat de mens de mens oneindig overstijgt en hoor van uw Meester hoe uw werkelijke situatie is, die u niet kent (...) Wij moeten dus begrijpen dat de mens de mens overstijgt en dat hij zonder de hulp van het geloof voor zichzelf onbegrijpelijk zou zijn.’³⁹]

Juist als wij de wijze zien waarop de rede functioneert, erkennen wij de betrekkelijkheid ervan. ‘Niets strookt zo met het verstand als deze afwijzing van het verstand.’⁴⁰ Dat betekent dat in het christelijk geloof zowel het gebruik van het verstand wordt beklemtoond als de verdorvenheid ervan onderstreept. Pascal kon dat als volgt verwoorden: ‘Als we alles ondergeschikt maken aan het verstand, heeft onze godsdienst niets mysterieus en bovennatuurlijks meer. Als we ons niet aan de beginselen van het verstand houden, wordt onze godsdienst ongerijmd en belachelijk.’⁴¹

[Bij een zelfstandig gebruik van de rede blijven er vragen open. ‘Het is onbegrijpelijk dat God zou bestaan, en onbegrijpelijk dat Hij niet zou bestaan; dat de ziel met het lichaam samen zou zijn, en dat we helemaal geen ziel zouden hebben; dat de wereld geschapen zou zijn, en dat zij niet geschapen zou zijn etc. dat de erfzonde zou bestaan, en dat zij niet zou bestaan.’⁴² De rede kan over deze vragen geen uitsluitsel geven, terwijl zij van het hoogste gewicht zijn. Wij moeten de christelijke godsdienst dan ook niet door een zelfstandig gebruik van de rede proberen te bewijzen. Met de zelfstandige rede kun je alle kanten op.]

Wij moeten de waarheid van God, van de ziel, van de schepping en de erfzonde, hoe onbegrijpelijk die ook zijn voor de mens, erkennen, omdat zonder die te erkennen de werkelijkheid onbegrijpelijk is. De mens is geen engel. Dat zou hij zijn als nooit had gezondigd. Hij is ook geen beest. Dat zou hij zijn als hij altijd verdorven was geweest. Alleen in het licht van de oorspronkelijke staat van rechtvaardigheid en het verlies daarvan door de zondeval is de mens en de werkelijkheid te begrijpen.

Voor Pascal functioneert de rede alleen juist wanneer zij zich onderwerpt aan de openbaring. Aan bewijzen voor het christelijke geloof kent hij een zekere waarde toe. Bewijzen kunnen nooit de ware liefde tot God teweeg brengen. Zij kunnen wel intellectuele bezwaren tegen het christelijk geloof wegnemen en meewerken aan de bereidheid ervan kennis te nemen. In het licht van de waarheid van Gods Woord worden alle tegenstrijdigheden waarmee wij in deze werkelijkheid worden geconfronteerd doorzichtig en blijkt niets zo redelijk te zijn als het geloof in God en vooral het liefhebben van God. De mens die God niet liefheeft, is een dwaas.

³⁹ *Pensées*, Fr. 131.

⁴⁰ *Pensées*, Fr. 182.

⁴¹ *Pensées*, Fr. 173.

⁴² *Pensées*, Fr. 809.

Pascal heeft er ook gewezen dat ongelof tot bijgeloof leidt. ‘De ongelovigen [zijn] het goedgelovigst. Zij geloven de wonderen van Vespasianus om niet die van Mozes te geloven.’⁴³

Rede, hart en gevoel/sentiment

Voor Pascal was één van de meest fundamentele kenmerken van de christelijke godsdienst dat het ware geloof in God dat altijd met liefde tot God gepaard gaat, een gave van God is.

Tegenover het louter verstandelijke weten stelt Pascal de kennis van het hart. ‘Het geloof is anders dan het bewijs. Het ene is menselijk en het andere is een geschenk van God. *Justus ex fide vivit*. Van dit geloof legt God Zelf iets in het hart, en het bewijs is dikwijls het instrument daartoe, *fides ex auditu*, maar dit geloof is in het hart en laat ons niet Scio, maar Credo zeggen.’⁴⁴

De tegenstelling verstand en hart is voor Pascal zeer fundamenteel. Hart heeft voor Pascal ook te maken met intuïtie, met datgene wat zonder bewijsvoering duidelijk is. Daarom kan hij ook zeggen dat het kennen van de eerste beginselen van de wiskunde een zaak is van het hart.

[Pascal gebruikt dan het werkwoord ‘sentier’ (voelen) en het zelfstandig naamwoord ‘sentiment’ (gevoel). ‘Het hart voelt dat de ruimte drie dimensies heeft en dat het aantal getallen oneindig is, en het verstand toont vervolgens aan dat er geen twee kwadraten zijn waarvan het ene het dubbele is van het andere.’⁴⁵]

Vooral echter is het hart het instrument waarmee wij God leren liefhebben. De ware godsdienst is voor Pascal een zaak van het hart en het gevoel. ‘Het is het hart dat God waarneemt, niet het verstand. Dat is het geloven: God in het hart voelen, niet met het verstand.’⁴⁶ Met de zondeval is in het hart een leegte ontstaan die alleen door Christus kan worden vervuld. De openbaring van God in Christus is het antwoord op de diepste noden van de mens. Zij is uiteindelijk ten hoogste redelijk, maar gaat juist daarom ook de rede ver te boven.

Fundamenteel is voor Pascal het verschil tussen God kennen en liefhebben. ‘Wat is de weg van God kennen naar God liefhebben toch lang!’⁴⁷ Bij het kennen van God heeft hij namelijk niet alleen aan de godsbeschouwingen van de deïsten gedacht, maar ook aan het orthodoxe instemmen met de katholieke waarheid zonder dat er sprake is van liefde tot God.⁴⁸

In verband met het onderscheid tussen kennen en voelen, verstand en hart, zijn de gedachten van Pascal over de drie orden van belang, namelijk de orde van de materie, van de geest en van het hart. Tussen die drie orden bestaan onoverbrugbare kloven. Vooral geldt dat voor de

⁴³ *Pensées*, Fr. 224.

⁴⁴ *Pensées*, Fr. 7; vgl. Fr. 588.

⁴⁵ *Pensées*, Fr. 110.

⁴⁶ *Pensées*, Fr. 424.

⁴⁷ *Pensées*, Fr. 377.

⁴⁸ Pierre Nicole spreekt in zijn *Instructions théologiques et moreles sur le premier commandement du Decalogue*, deel, Parijs 1723, 23-25 in onderscheid van het ware geloof dat nooit zonder liefde tot God is over: 1. het geloof van de duivels gebaseerd op bewijzen; 2. menselijke overtuigingen gebaseerd op deze bewijzen; 3. geloof in onjuiste aannames zoals in de islam; 4. een geloof dat God aan alle mensen kan geven louter door het licht van de rede. Vgl. ook Augustinus, *Enchiridion*, 117.

orde van de geest en van de liefde. ‘De oneindige afstand tussen lichaam en geest symboliseert de oneindig veel oneindiger afstand tussen de geest en christelijke liefde, want deze is bovennatuurlijk.

Hoge posities, hoe luisterrijk ook, missen ieder glans voor mensen die naar het geestelijke streven. De grootheid van geestelijk levende mensen is onzichtbaar voor koningen, rijken en veldheren, voor al de wereldse groten. De grootheid van de wijsheid, die niets is als ze niet van God komt, is onzichtbaar voor zowel de wereldlijk als de geestelijk levende mensen. Zij behoren tot drie verschillende soorten van ordening (...) Uit alle materiële dingen tezamen zouden we nog niet één kleine gedachte kunnen doen ontstaan. Dat is onmogelijk en behoort tot een andere orde. Uit alle lichamen en geesten zou men niet één opwelling van ware Christelijke liefde kunnen doen voortkomen; dat is onmogelijk en behoort tot een andere, bovennatuurlijke orde.’⁴⁹

Het geloof in God en de daaraan verbonden ware liefde tot God zijn een godsgeschenk. Al eerder kwam naar voren dat Pascal heeft gesteld dat met de zondeval de liefde tot God verdween en alleen de liefde tot het eigen ik overbleef. Door genade leert een mens God liefhebben en zichzelf te haten. Door deze genade wordt de kloof tussen de orde van de geest en van de liefde overbrugd. ‘Wees niet verbaasd eenvoudige mensen zonder argumenten te zien geloven. God geeft hun dat ze Hem liefhebben en zichzelf haten. Hij legt een neiging om te geloven in hun hart. Wij zullen nooit op een heilzame manier geloven en echt vertrouwen als God ons hart daartoe niet geneigd maakt, en zodra Hij dat doet geloven wij.’⁵⁰

Rede, gewoonte en inspiratie

Pascal heeft zich in de uiteenzetting/verdediging van het christelijk geloof niet alleen bezonnen op de betekenis van de rede, maar ook op die van de gewoonte. ‘Er zijn drie wegen tot het geloof: het verstand, de gewoonte en de inspiratie. De christelijke godsdienst die als enige redelijkheid erkent, erkent degenen die zonder inspiratie zijn niet als zijn ware kinderen. Dat betekent niet dat hij het verstand en de gewoonte uitsluit, in tegendeel: je moet je geest openstellen voor de bewijzen, door de gewoonte daarin worden bevestigd, maar je door verootmoediging ontvankelijk maken voor de inspiratie, het enige dat de ware en heilzame werking kan teweeg brengen, ne evacuetur crux Christi.’⁵¹

Bij gewoonte kunnen we aan zaken als opvoeding, traditie en het gebruik van de genademiddelen denken. Pascal wijst erop dat het gedrag en de opvatting van mensen heel sterk door de gewoonte worden bepaald. In de praktijk aanvaardden wij tal van zaken als vanzelfsprekend zonder steeds naar de bewijzen ervoor en de redenen erachter te vragen. ‘De gewoonte moeten we ten slotte te hulp roepen als de geest eenmaal heeft gezien waar de waarheid ligt, om ons doordrenkt en doortrokken te laten worden van dat geloof, want het geeft veel te veel

⁴⁹ *Pensées*, Fr. 308.

⁵⁰ *Pensées*, Fr. 380 vgl. ook Fr. 460.

⁵¹ *Pensées*, Fr. 808.

gedoe ieder moment de bewijzen daarvoor paraat te hebben (...) We moeten het geloof dus in het gevoel verankeren anders zal het altijd blijven wankelen.⁵²

Onze meest fundamentele inzichten worden gevormd in contacten met anderen. Dat begint al bij onze geboorte. Het grote probleem sinds de zondeval is dat alle mensen verdorven zijn. Ook onze door gewoonte gevormde inzichten moeten onder de kritiek van de openbaring gesteld worden. Als het om een kwade en verdorven gewoonte gaat, is het alleen God Die ons in staat stelt de vicieuze cirkel te doorbreken hoewel dat onze verantwoordelijkheid niet wegneemt. 'Je geest en gevoel worden door je contacten met anderen gevormd en door je contacten met anderen bedorven. Door goede dus gevormd, of door slechte bedorven. Om ze bij jezelf te vormen en niet te bederven, is het dus van het grootste belang goed te kiezen. En die keuze kun je alleen doen als je ze al gevormd hebt en niet bedorven bent. Zo ontstaat een cirkel en gelukkig degene die eruit komt.'⁵³

Pascal kent de tegenwerping tegen zijn visie dat alleen het christelijke geloof de waarheid is dat hij hierin het product is van zijn opvoeding. Hij gaf daarop het volgende antwoord: 'Ze kunnen zeggen wat zij willen: men zal moeten toegeven dat de christelijke godsdienst iets zeer bijzonders heeft. Dat komt zullen zij zeggen, omdat je daarmee bent opgegroeid. Integendeel, juist om die reden wapen ik mij ertegen, om te voorkomen dat ik door deze vooringenomenheid wordt beïnvloed, maar al ben ik ermee opgegroeid/ondanks het feit dat ik ermee opgegroeid ben, ik vind toch dat het zo is.'⁵⁴

Zoals wij onze geest moeten openstellen voor de bewijzen voor het christelijk geloof, moeten we door gewoonte ons in de christelijke waarheid oefenen. Wie zich oefent in de gewoonte van het christelijk geloof zal diep ontzag voor de eeuwigheid krijgen en daarom God gaan zoeken. 'De gewoonte is onze natuur. Wie aan het geloof went, gelooft erin en kan niets anders meer dan bang zijn voor de hel; en hij gelooft in niets anders.'⁵⁵ Pascal is er diep van overtuigd dat de wortel van intellectueel ongelooft en agnosticisme moreel en religieus is. Daarom adviseerde hij in het zogenaamde fragment van de wedder waarop ik in het vervolg nog terugkom het volgende: 'Leer tenminste inzien dat uw onmacht om te geloven veroorzaakt wordt door uw hartstochten, want uw verstand dwingt u ertoe, maar u bent er toch niet toe in staat. U moet dus geen moeite doen u te bekeren door meer Godsbewijzen aan te voeren, maar door minder hartstochten te hebben. U wilt gaan geloven maar kent de weg niet. U wilt van uw ongelooft genezen worden en vraagt naar de middelen. Leer van hen, etc. die net als u gebonden waren en nu alles inzetten wat zij hebben. Het zijn mensen die de weg kennen die u zou willen gaan en genezen zijn van een kwaal waarvan ook u wilt genezen. Volg dezelfde methode die zij in het begin gebruikt hebben, namelijk dat ze in alles handelde alsof zij geloofden, dat zij wijwater gebruikten, missen lieten lezen etc.'⁵⁶

⁵² *Pensées*, Fr. 821.

⁵³ *Pensées*, Fr. 814.

⁵⁴ *Pensées*, Fr. 817.

⁵⁵ *Pensées*, Fr. 419.

⁵⁶ *Pensées*, Fr. 418.

Pascal doet dan ook een dringend beroep om vermaken op te geven en zich niet door hartstochten te laten leiden. [Zijn jansenistische genadeleer verhindert hem niet een appèl te doen op de verantwoordelijkheid van de mens. “Als ik het geloof bezat, had ik mijn leven van vermaak dadelijk opgegeven,” zeggen zij. En ik zeg u: “Als u uw vermaak opgeeft, zou u snel het geloof vinden.” Het is dus aan u om het begin te maken. Als ik u het geloof kon geven, zou ik het doen. Ik kan het niet en ik kan daarom ook niet testen of het waar is wat u zegt. Maar u kunt wel uw vermaken vaarwel zeggen en ervaren of het waar is wat ik zeg.^{57]} De overgang van door gewoonte gevormde overtuigingen en de ware liefde tot God kan evenwel nooit door de mens tot stand worden gebracht. Het gebruik van de genademiddelen leidt niet automatisch tot waar geloof en ware liefde. Zo kan ook de kerk ons het geloof niet geven, maar ons slechts op de genade of de verdoemenis voorbereiden. ‘De Kerk onderricht en God inspireert. Het werk van de Kerk dient alleen om ons op de genade of de verdoemenis voor te bereiden. Wat zij doet is voldoende om te veroordelen, maar niet om te inspireren.’⁵⁸ Dit blijft een geschenk van Gods genade. Door wat Pascal de inspiratie noemt wordt de ware en heilzame kennis van God gewerkt. God overbrugt door de vernieuwende werking van de Heilige Geest de kloof.

De verborgen God

In het denken van Pascal heeft de verborgenheid van God een fundamentele plaats. ‘Het is dus waar dat alles de mens erop wijst hoe zijn toestand is, maar men moet het goed begrijpen: want het is niet waar dat alles God openbaart en het is ook niet zo dat alles God verbergt. Maar het is tegelijkertijd waar dat Hij Zich verbergt voor degenen die Hem tarten en Zich openbaart aan degenen die Hem zoeken, omdat de mensen zowel God onwaardig als ontvankelijk voor Hem zijn: onwaardig door hun verdorvenheid en ontvankelijk door hun oorspronkelijke natuur.’⁵⁹

De verborgenheid van God heeft voor Pascal alles te maken met de zondeval en de erfzonde. Vóór de zondeval was God direct kenbaar.⁶⁰ Dat zal ook bij de wederkomst het geval zijn. ‘Bij de wederkomst verschijnt Christus zo dat de doden zullen worden opgewekt en de doden Hem zullen zien. Zo is het niet bij Zijn eerste komst. Het is niet op een zo’n onmiskenbaar goddelijke wijze verschenen dat alle mensen volledig overtuigd worden en maar ook niet zo verhuld dat degenen die Hem oprecht zoeken, niet kunnen herkennen. Hij wilde onverhuld verschijnen voor hen die Hem van ganser harte zoeken en verborgen blijven voor hen die Hem van ganser harte ontlopen.’⁶¹

Dat God niet direct door de rede gekend kan worden, is voor Pascal juist een bewijs voor de waarheid van het christelijk geloof. Het onderstreept de christelijke visie op de verdorvenheid

⁵⁷ *Pensées*, Fr. 816.

⁵⁸ *Pensées*, Fr. 874.

⁵⁹ *Pensées*, Fr. 444.

⁶⁰ Vgl. *Pensées*, Fr. 392, 431.

⁶¹ *Pensées*, Fr. 149 ; vgl. ook Fr. 261.

van het verstand en de noodzak van verlossing. ‘Nu God aldus verborgen is, berust iedere godsdienst die niet zegt dat God verborgen is, niet op waarheid en heeft iedere godsdienst die niet verklaart waarom, niets te melden. De onze doet dat alles wel. Vere tu es deus absconditus.’⁶²

Er is zaligheid omdat de verborgen God Zich openbaart: ‘Als er niets onbegrijpelijk was zou de mens zijn verdorvenheid niet beseffen. Als er helemaal geen inzicht was, zou de mens op geen enkele remedie hopen. Daarom is het niet alleen rechtvaardig, maar ook nuttig voor ons dat God gedeeltelijk verborgen en gedeeltelijk geopenbaard is, omdat het voor de mens even gevaarlijk is God te kennen zonder zijn eigen ellende onder ogen te zien, als zijn eigen ellende te zien zonder God te kennen.’⁶³

De verborgen God en de schepping

Pascal stelt dat de natuur ons niet de kennelijk met de rede aantoonbare God van het deïsme maar de verborgen God van de christelijke religie openbaart. ‘De natuur kent volmaaktheden om te laten zien dat zij Gods beeld is en gebreken om te laten zien dat zij niet meer is dan Zijn beeld.’⁶⁴ De schepping draagt het stempel van een God Die Zich verbergt.⁶⁵ De schepping is namelijk een door de zondeval geschonden schepping. Het mysterie van de erfzonde maakt ons de wijze van Gods aanwezigheid in de natuur en ons zicht daarop duidelijk. Zonder dit onbegrijpelijkste aller mysteriën zijn wij onbegrijpelijk voor onszelf.⁶⁶

Wie rechtstreeks vanuit de schepping God wil bewijzen, komt of tot geen enkel bevredigend inzicht of tot een god tot wie een mens zonder Middelaar kan naderen.⁶⁷ [Wie de natuur op rechte wijze verstaat, ziet dat hij God mist.⁶⁸ In het licht van de openbaring gaan we zowel de aanwezigheid als verborgenheid van God in de natuur verstaan. ‘Ik voor mij geef toe dat op het moment dat de christelijke godsdienst dit beginsel dat de menselijke natuur verdorven is en haar plaats bij God verloren heeft, openbaart, je de ogen ervoor geopend worden om overal de tekenen van deze waarheid te zien, dat zij in alles, zowel in als buiten de mens van een verloren God en een verdorven aard getuigt.’⁶⁹

Wie rechtstreeks vanuit de schepping God wil bewijzen, miskent zowel de verdorvenheid van de menselijk natuur als het geschonden karakter van de schepping. Pas in het licht van de openbaring merken we het stempel dat God op de natuur heeft gezet op. De verborgenheid van God in de natuur is voor Pascal verbonden met de realiteit van de zondeval die zowel de natuur zelf als het menselijk kenvermogen heeft aangetast. Daarnaast moeten we ook zeggen

⁶² *Pensées*, Fr. 242.

⁶³ *Pensées*, Fr. 446.

⁶⁴ *Pensées*, Fr. 934.

⁶⁵ *Pensées*, Fr. 449.

⁶⁶ *Pensées*, Fr. 131.

⁶⁷ Vgl. *Pensées*, Fr. 449.

⁶⁸ Vgl. *Pensées*, Fr. 449.

⁶⁹ *Pensées*, Fr. 471.

dat het cartesiaanse wereldbeeld waarin God de maker wordt van een grote machine en oneindig ver van Zijn schepselen is verwijderd, Pascal niet onberoerd heeft gelaten. Een bekende uitspraak luidt: ‘De eeuwige stilte van deze eindeloze ruimten vervult mij met angst.’⁷⁰ Hoe moeten we de uitspraken van Pascal over de stilte van de eindeloze ruimten interpreteren? Is hier een cartesiaan aan het woord of Pascal zelf? Soms is duidelijk het eerste het geval. Dat komt tot uiting in de volgende gedachte: ‘Ik weet niet wie mij op de wereld heeft gezet en wat de wereld is en wat ikzelf ben (...) Ik zie die verschrikkelijke ruimten en constateer dat ik aan één hoekje van deze enorme uitgestrektheid gebonden ben zonder dat ik weet waarom ik juist hier en niet ergens anders geplaatst ben, en evenmin waarom de weinige tijd die ik gekregen heb om te leven mij toegewezen is op dit moment van de ganse aan mij voorafgaande en op mij volgende eeuwigheid, en niet op een ander.’⁷¹ Toch mogen we niet uitsluiten dat ook Pascal zelf deze leegte en stilheid heeft ervaren. Voor een deel was het cartesiaanse wereldbeeld waarin God Degene is Die ver weg is, ook zijn wereldbeeld.]

De verborgen God en de Schrift

Uit de natuur kunnen we hooguit onze ellende leren kennen, maar niet het middel van herstel. ‘Dat de natuur verdorven is blijkt uit de natuur zelf. Dat er een Hersteller is uit de Schrift.’⁷² Dat er zoveel valse godsdiensten en valse openbaringen zijn, komt omdat er één ware godsdienst en ware openbaring is. Voor Pascal blijkt de waarheid van het christelijke geloof uit de vervulling van profetieën en uit de wonderen. Daarover verschaft de Schrift ons kennis. ‘Ik zie verscheidene godsdiensten die elkaar tegenspreken en derhalve onwaar zijn, op één na. Elke wil op grond van zijn eigen gezag geloofd worden en richt dreigementen tot de ongelovigen. Op die grond geloof ik ze dus juist niet. Iedereen kan dat zeggen, iedereen kan zich profeet noemen. Maar ik zie de christelijke godsdienst en vind profetieën en dat is iets dat niet iedereen kan waar maken.’⁷³ Bij valse godsdienst denkt Pascal met name aan de islam. Typerend acht hij dat de komst van Mohammed is niet voorspeld. ‘De mohammedaanse godsdienst is gebaseerd op de koran en op Mohammed. Maar is deze profeet die geacht werd ’s werelds laatste hoop te zijn, voorspeld? En heeft hij één kenmerk dat niet iedereen die zich voor een profeet wil uitgeven? Welke wonderen heeft hij naar eigen zeggen verricht? Welke mysteriën heeft hij volgens eigen overlevering onderwezen? En welke ethiek en welke zaligheid?’⁷⁴

[Al eerder is geconstateerd dat Pascal aan historische bewijzen voor het bestaan van God en de waarheid van het christelijk geloof een veel grotere plaats toekent dan aan bewijzen uit de schepping. Dat heeft voor een deel te maken met het feit dat deze bewijzen gemakkelijker te

⁷⁰ *Pensées*, Fr. 201.

⁷¹ *Pensées*, Fr. 427; vgl. ook Fr. 198.

⁷² *Pensées*, Fr. 6.

⁷³ *Pensées*, Fr. 198.

⁷⁴ *Pensées*, Fr. 243.

vatten zijn. Daarnaast hangt het samen met het feit dat het Pascal niet gaat om een algemene kennis van God maar om het geloof in de God van Abraham, Izak en Jacob.

Pascal gaat van de absolute betrouwbaarheid van de Schrift. Hij heeft allereerst een goede chronologie van de profeten willen maken. De profetieën zijn ten dele letterlijk maar voor een groot deel figuratief of symbolisch vervuld.⁷⁵ Pascal kan zeggen dat vóór hun vervulling de profetieën voor tweërlei uitleg vatbaar waren.⁷⁶ Men begrijp de profetieën pas als men de dingen ziet gebeuren.⁷⁷]

De oudtestamentische profetieën laten voor hen, die God zoeken, zien dat de ware godsdienst verborgen is in de wereldgeschiedenis. De bewaring van de Schrift is verbonden met het bestaan van het joodse volk. Pascal heeft keer op keer de bijzondere betekenis van dit volk onderstreept. Pascal maakt een onderscheid tussen ware Joden en vleselijke Joden. De vleselijke Joden verwachten een aards koninkrijk. Bij de ware Joden denkt Pascal in ieder geval aan de oudtestamentische heiligen. ‘De vleselijke Joden hebben een middenpositie tussen de christenen en de heidenen. De heidenen kennen God niet en houden alleen van de aarde; de Joden kennen de ware God en houden alleen van de aarde; de christenen kennen de ware God en houden niet van de aarde (...) Er zijn twee soorten Joden. De ene had alleen heidense verlangens en de ander christelijke.’⁷⁸

Er zijn trouwens niet alleen twee soorten Joden, maar ook twee soorten christenen. ‘Volgens de vleselijke Joden moet de Messias een groot, wereldlijk heerser zijn. Volgens de vleselijke christenen is Christus gekomen om ons te ontslaan van de plicht God lief te hebben en ons sacramenten te geven die alles zonder ons toedoen tot stand brengen.’ Het is duidelijk dat Pascal bij vleselijke christenen niet in de laatste plaats aan de jezuiten denkt.

De ware godsdienst heeft altijd op aarde bestaan. Ook dat is voor Pascal een bewijs voor de waarheid van het christelijke geloof. ‘Deze godsdienst bestaat in het geloof dat de mens van een toestand van zaligheid en gemeenschap met God vervallen is tot een toestand van ellende, boetedoening en vervreemding van God, maar dat zij na dit leven door een Messias Die komen zou, hersteld zullen worden: deze heeft altijd op aarde bestaan.’⁷⁹ ‘De ware Joden en de ware christenen hebben altijd een Messias verwacht Die zou maken dat zij God liefhebben en door deze liefde zegevieren over hun vijanden.’⁸⁰

[Profetieën en wonderen ontnemen het excuus voor ongelooft. Tegelijkertijd blijft het ware geloof een godsgeschenk. ‘De profetieën, ja zelfs de wonderen, en de bewijzen voor onze godsdienst zijn niet van dien aard dat je ze volkomen overtuigend zou kunnen noemen. Maar ze zijn tevens niet zo dat je je verstand verloren moet hebben om ze te geloven (...) Maar de evidentie is zodanig dat zij die van het tegendeel overtreft of op zijn minst evenaart, zodat het niet het verstand is dat er toe zou kunnen bewegen haar niet te volgen, en het dus alleen de

⁷⁵ Vgl. *Pensées*, Fr. 389, 502.

⁷⁶ Vgl. *Pensées*, Fr. 718.

⁷⁷ Vgl. *Pensées*, Fr. 936.

⁷⁸ *Pensées*, Fr. 289.

⁷⁹ *Pensées*, Fr. 281.

⁸⁰ *Pensées*, Fr. 287.

begeerte kan zijn en de kwade inborst. Op die manier is er voldoende zekerheid om te veroordelen en niet voldoende om te overtuigen, opdat duidelijk wordt dat het bij degenen die zich eraan houden de genade is die hen daartoe brengt en niet het verstand, en het bij degenen die er niet van willen weten de begeerte is die hen afkerig maakt en niet het verstand.’^{81]} Fundamenteler dan de bewijzen voor het christelijke geloof uit de profetieën en de wonderen is echter de inhoud ervan. Juist de inhoud onderstreept de waarheid ervan. Die inhoud is de waarheid van het kruis. ‘Deze godsdienst die zo rijk is aan wonderen, aan heiligen, aan beginselvaste mensen, aan mensen zonder enig feilen, aan geleerden, aan grote getuigen en Martelaren, aan regerende koningen – David – (Jesaja was een prins van den bloede) en aan wetenschap, pleegt na al zijn wonderen en wijsheid ten toon te hebben gespreid, dit alles te verwerpen en te zeggen dat hij geen wijsheid en tekenen kent maar de dwaasheid van het kruis.’⁸² Dat was voor Pascal ook hét bewijs dat de islam een valse godsdienst was. ‘Waar Mohammed de weg van het welslagen heeft verkozen, heeft Jezus Christus de weg van de menselijke ondergang gekozen.’ De weg tot God is in alle opzichten de weg van het kruis. De God van Wie de Schrift spreekt, is de gekruisigde God en de gekruisigde God is de levende God.

De verborgen God en het kruis

Het kruis is voor Pascal het hart van het christelijk geloof. De verborgenheid van God blijkt voor Pascal het meest en het diepst in het kruis van de Heere Jezus Christus. Wanneer de tweede persoon van de Drie-eenheid mens wordt, openbaart God Zich niet alleen maar verbergt Hij Zich nog meer. Het diepst blijkt dat aan het kruis. Als gelovig rooms-katholiek trekt Pascal ook een lijn door naar de eucharistie. Uiterlijk zien wij slechts brood en wijn. In werkelijkheid is echter Christus lichamelijk aanwezig.

Een protestants christen zal voor de verborgenheid van Christus ook naar de dwaasheid van de prediking wijzen. Ook wij kunnen naar het Heilig Avondmaal wijzen in de wetenschap dat Christus daar geestelijk aanwezig is.

De levende God is voor Pascal de vernederde en gekruisigde God.⁸³ ‘Christus moest lijden. – Een vernederde God. – Dat is het geheimschrift dat Paulus ons geeft.’⁸⁴ Het kruis van Christus verklaart heel deze werkelijkheid. Het is het antwoord van God op de verscheurdheid van het bestaan door de zondeval. ‘Want de christelijke godsdienst doet nauwelijks meer dan het vaststellen van deze twee dingen: de verdorvenheid van de natuur en de verlossing door Christus.’⁸⁵

Pascal kan over het kruis van Christus in drie betekenissen spreken. Allereerst over het kruis in de zin van het verzoenend lijden en sterven van Christus dat het geloof veroorzaakt. Dit is het middel dat God bij de inspiratie, waarover al sprake was, gebruikt. ‘Onze godsdienst is

⁸¹ *Pensées*, Fr. 835.

⁸² *Pensées*, Fr. 291.

⁸³ Vgl. *Pensées*, Fr. 241, 253

⁸⁴ *Pensées*, Fr. 268.

⁸⁵ *Pensées*, Fr. 427.

wijs en dwaas. Wijs omdat hij de meeste kennis bezit en het beste gefundeerd is op wonderen, profetieën etc. en dwaas omdat dat alles geenszins een reden is waarom je ertoe behoort. Het is wel een reden om degenen die er niet toe behoren te veroordelen, maar het leidt er niet toe dat degenen die ertoe behoren inderdaad geloven. Wat hen doet geloven is het kruis – ne evacuata sit crux.⁸⁶

Het kruis is een ook symbool voor het indirecte karakter van de menselijke kennis van God. Het christelijk geloof heeft een paradoxaal karakter. Dat laatste blijkt ook in de volgende gedachte: ‘Bron van tegenstrijdigheden. Een tot de kruisdood toe vernederde God. Twee naturen in Christus. Een tweevoudige komst. Twee toestanden van de menselijke natuur. Een Messias Die door Zijn dood de dood overwint.’⁸⁷

Tenslotte denkt Pascal bij het kruis aan het kruislijden om Christus’ wil. Voor Pascal zag een christen alle aardse zorgen in dat licht. ‘Alles wat Christus gedaan heeft, was de mensen duidelijk te maken dat zij van zichzelf hielden, dat zij slaven, blinden, zieken, ongelukkigen en zondaren waren, dat Hij ze moest bevrijden, verlichten, zalig maken en genezen, en dat zou gebeuren wanneer zij zichzelf haatten en Hem in Zijn ellende en kruisdood navolgden.’⁸⁸

Pascal schreef zelf in dit verband het volgende: ‘Ik meen dat Christus na Zijn opstanding alleen toeliet dat Zijn wonden werden aangeraakt. Noli me tangere. Alleen met Zijn lijden mogen wij één worden.’⁸⁹ In het lijden van Zijn kerk is Christus Zelf aanwezig. ‘Jezus zal tot het einde van de wereld met de dood worstelen. Gedurende die tijd mag er niet geslapen worden.’⁹⁰

De weddenschap van Pascal

Aan het einde van deze uiteenzetting van de wijze waarop Pascal het christelijke geloof wilde verdedigen schenk ik aandacht aan het fragment van ‘Le pari’ (de weddenschap) of zoals de oorspronkelijke titel luidde ‘Discours sur la machine’. Ik volg dit argument en probeer gelijk mede aan de hand van andere fragmenten een analyse te geven. Als gesprekpartners die Pascal wil overtuigen moeten we denken aan mensen met een libertijnse levensinstelling met wie hij vaak in de modieuze salons heeft gesproken. Pascal was er diep van overtuigd dat de bezwaren tegen het bestaan van God of een agnostische zienswijze, altijd verbonden waren met een wereldse levenswijze. Dat gold voor hem niet alleen voor de libertijnse gesprekspartners die hij allereerst op het oog had. Pascal wenst zijn gesprekspartners ertoe te bewegen God te zoeken en hun hartstochten te verlaten of zoals hij ook kon zeggen: ‘Je moet alleen God liefhebben en alleen jezelf haten’⁹¹

In het libertijnse milieu waren weddenschappen heel gewoon. Pascal neemt als uitgangspunt van een weddenschap het bestaan van God. In de wijze waarop hij het een en ander uiteenzet,

⁸⁶ *Pensées*, Fr. 842.

⁸⁷ *Pensées*, Fr. 241.

⁸⁸ *Pensées*, Fr. 271.

⁸⁹ *Pensées*, Fr. 943.

⁹⁰ *Pensées*, Fr. 919.

⁹¹ *Pensées*, Fr. 373.

horen we ook iets van de waarschijnlijkheidsberekening waarvan Pascal één van de grondleggers was. Je kunt wedden op het bestaan van God zoals je wedt dat een geldstuk een aantal keren munt of kruis valt met als inzet een grote som geld.

Pascal gaat allereerst in op de tegenwerping dat wij ons het bestaan van God niet kunnen voorstellen. Hij beantwoordt die tegenwerping door erop te wijzen dat wij de ons oneindigheid van de getallen ook niet kunnen voorstellen en toch weten dat het zo is. Met het bestaan van God van God ligt het niet anders. Het feit dat wij ons die niet kunnen voorstellen is geen geldig argument ertegen. Door het geloof leren we Gods bestaan kennen en als wij zalig zijn zullen we weten hoe Hij is. Een andere tegenwerping is dat er voor het christelijke geloof geen bewijzen zijn aan te voeren. Het is echter wezenlijk voor het christelijk geloof dat zij de rede te boven gaat en niet bewezen kan worden. Als het christelijk geloof bewezen zou kunnen worden is dat strijdig met de dwaasheid van het evangelie.

Vanuit de zelfstandige rede kunnen we noch het bestaan van God ontkennen noch het bewijzen. Waarop wedden we dan: Op het bestaan van God of dat Hij niet bestaat? Op de tegenwerping dat men helemaal niet wil wedden, antwoordt Pascal dat je moet wedden. Hij bedoelt dat ieder mens al een keuze gemaakt niet alleen ten aanzien van het bestaan van God maar ook als het gaat om het liefhebben van God. Dat blijkt namelijk uit iemands levenshouding en levenswijze.

Bij de weddenschap om het bestaan van God hebben we twee dingen te verliezen: het ware en het goede, en twee dingen in te zetten: uw verstand en uw wil, uw kennis en uw geluk. Van nature moeten we twee dingen vermijden: dwalingen en ellende. Het bestaan van God is óf een waarheid óf een dwaling. Met ons verstand kunnen we dat niet uitmaken of God bestaat. Dit is een kwestie van het hart. Het hart houdt van nature van zichzelf en door genade van het hoogste Wezen. De vraag is wat we verkiezen. Als we tegen het bestaan van God kiezen is dit een zaak van het hart en wel van het verdorven hart.⁹² Als het gaat om het geluk ligt het zo dat als God niet bestaat en wij op Zijn bestaan hebben gewed, wij niets verliezen. Bestaat Hij wel dan verliezen we alles. Wedden op het bestaan van God is leven vanuit het gezichtspunt van de komende eeuwigheid.

Bij een weddenschap waarbij je op zijn best je inzet behoudt als je wint, zul je toch op de ander mogelijkheid wedden als je altijd je inzet houdt en de kans hebt een geweldige som te winnen. Bij het bestaan van God wedden wij op de eeuwige gelukzaligheid en verliezen we niet als wij een leven van zelfverloochening hebben geleid terwijl Hij niet bestaat.

Zetten we als we voor het bestaan van God wedden niet teveel op spel? Het gaat niet om één leven tegenover drie levens, maar om één leven tegenover de eeuwigheid. Omdat we toch moeten wedden, zou het zeer onverstandig zijn niet op het bestaan van God te wedden. Er is een oneindig geluk te winnen tegenover een eindige kans te verliezen. We behoeven alleen maar iets eindigs in te zetten.

Het heeft geen zin te zeggen dat het onzeker is dat wij winnen en het wel zeker is dat je iets waagt. Dat laatste doe je namelijk hoe dan ook. Door niet op het bestaan van God te wedden

⁹² Vgl. *Pensées*, Fr. 423

waag je je ziel eraan voor een eeuwige rampzaligheid. Er is geen oneindige afstand tussen de zekerheid van het risico en de onzekerheid van de winst. Als zou het bestaan van God nog zo onwaarschijnlijk zijn, het blijft mogelijk. Een oneindige afstand is er inderdaad tussen de onzekerheid dat men wint of verliest.

De werkelijkheid is dat vanuit het zelfstandige verstand het bestaan van God even waarschijnlijk als onwaarschijnlijk is. Er is zelfs geen grote afstand tussen winst en verlies: de partijen staan gelijk. Als bij een spel waar de partijen gelijk staan iets eindigs moeten inzetten om iets oneindigs te winnen, staan we oneindig sterk met de bewering dat het redelijk is op het bestaan van God te wedden. [‘Als ze geen christenen kunnen zijn, laten zij dan tenminste beschaafd zijn en eindelijk erkennen dat er maar twee soorten mensen zijn die men verstandig kan noemen: zij die God met heel hun hart dienen, omdat zij Hem kennen, en zij die Hem met heel hun hart zoeken, omdat zij Hem niet kennen.’⁹³]

[We kunnen de situatie zo voorstellen. De kans dat God – en dat is voor Pascal de God van Abraham, Izaak en Jacob bestaat is vijftig procent. Van ons wordt een eindige inzet gevraagd, namelijk een leven in liefde en zelfverloochening (dat hier al geluk en vreugde geeft). Winnen wij de weddenschap dan wacht ons een oneindig geluk. Dat is ook de ermee verbonden waarde. Wedden we op het feit dat God niet bestaat, dan kunnen een leven waarin het eigen ik centraal staat leiden. Deze inzet maakt ons al ongelukkig. De uitkomst bij het winnen is eindig want zij betreft alleen dit leven. De waarde van de inzet is eveneens eindig.]

Pascal gaat op de tegenwerping in dat een mens zegt niet te kunnen geloven. Hem wordt aangeraden te wedden op het bestaan van God, terwijl hij er niet in kan geloven. Pascal is ervan overtuigd dat dit vooral een kwestie van de wil is. De wil bepaalt namelijk hoe ons verstand functioneert.⁹⁴ De verdorven wil kan Pascal ook met de hartstochten gelijkstellen. Het verstand laat zien dat geloven redelijk is en toch kan een mens niet geloven. Juist omdat het ongeloof niet een kwestie van het verstand is, is het aanvoeren van meer Godsbewijzen geen oplossing. De mens moet minder hartstochten hebben.

Pascal geeft dan het advies de weg van die mensen te volgen die alles inzetten. Zij kwamen daartoe door zich door de gewoonte te laten vormen. De gewoonte vormt namelijk onze overtuigingen. Het volgen van de gewoonte leert ons geloven op de manier van de natuur. Het zal een geloof zijn zonder liefde. Dan volgt in het fragment over de weddenschap de veel besproken zinsnede ‘u verstandeloos maken als een dier.’

Om deze zinsnede te verstaan is het van belang de oorspronkelijke titel van dit fragment in ogenschouw te nemen: ‘Discours sur la machine’. De overtuigingen van de mens zijn maakbaar. ‘We moeten onszelf niet verkeerd beoordelen: we zijn evenzeer automaat als geest. En daardoor komt het dat het bewijs niet het enige middel is dat de mens overtuigt. Alleen de geest wordt door bewijzen overtuigd. De gewoonte levert ons de bewijzen waar men het meest in gelooft (...) We moeten ons een gemakkelijker geloof eigen maken, dat van de gewoonte, die ons de dingen zonder dwang, kunstgrepen doet geloven, en al onze vermogens op

⁹³ *Pensées*, Fr. 427.

⁹⁴ Vgl. *Pensées*, Fr. 539.

dat geloof richten, zodat wij er ons innerlijk als vanzelfsprekend aan overgeven. Als je alleen maar uit de kracht van je overtuiging gelooft (en de automaat geneigd is het tegengestelde te geloven), is dat niet genoeg. We moeten beide kanten van ons dus tot geloof brengen, de geest door argumenten, die deze dingen maar één keer in zijn leven hoeft te hebben begrepen, en de automaat door gewenning, en door hem niet toe te staan neigingen in de andere richting te hebben. *Inclina cor meum deus.*⁹⁵

Ik citeer nogmaals een zinsnede die ik in het begin al citeerde : ‘U wilt gaan geloven maar kent de weg niet. U wilt van uw ongeloof genezen worden en vraagt naar de middelen. Leer van hen, etc. die net als u gebonden waren en nu alles inzetten wat zij hebben. Het zijn mensen die de weg kennen die u zou willen gaan en genezen zijn van een kwaal waarvan ook u wilt genezen. Volg dezelfde methode die zij in het begin gebruikt hebben, namelijk dat ze in alles handelde alsof zij geloofden, dat zij wijwater gebruikten, missen lieten lezen etc.’ De gewoonten die Pascal aanprijst zijn al een keuze. Hij adviseert niet om een tijd lang op één been te gaan staan.

De zinsnede maak u verstandeloos wil ook zeggen dat wij ons met wil en verstand moeten onderwerpen aan de dwaasheid van het kruis die tegelijkertijd de hoogste wijsheid en de hoogste redelijkheid is. Het zich verstandeloos maken betekent ook dat wij zoals al eerder ter sprake kwam ‘onzelf tot niets te reduceren, ten overstaan van dit allesomvattende Wezen, Dat wij zo vaak genegeerd hebben en Dat ons ieder moment met het volste recht in het verderf kan storten, en te erkennen dat men zonder Hem niets vermag en dat wij niets anders verdienen dan dat Hij ons Zijn gunst onthoudt; zij bestaat in het inzicht dat er tussen ons en God een onoverbrugbare tegenstelling is en dat er zonder Bemiddelaar geen omgang met Hem mogelijk is.’⁹⁶ Het overbruggen van de kloof tussen het volgen van de kerkelijke gewoonte en het waarachtige liefhebben van God, blijft een zaak van Gods genade.

Een van de tegenwerpingen die tegen de weddenschap van Pascal is gemaakt is dat hij ervan uitgaat dat wij op het bestaan van de God van Abraham, Izak en Jacob, de Drie-enige God moeten wedden. Waarom niet op dat van Allah? Pascal kende deze tegenwerping.⁹⁷ De islam kan de ware godsdienst niet zijn, omdat het een godsdienst is zonder wonderen en profetieën, maar vooral een godsdienst zonder de erfzonde en het kruis. De levende God is die God die alleen door Christus gekend kan worden. ‘Christus is het doel van alles en het centrum waar alles op gericht is. Wie Hem kent, kent alle dingen.’⁹⁸

Typerend voor de wijze waarop Pascal het christelijke geloof wil uitleggen of verdedigen is het feit dat hij het fragment van de weddenschap besluit met de mededeling dat hij tot God bidt om de bekering van zijn gesprekspartners. Om die bekering gaat het hem en niet om verwondering over zijn overredend talent: “‘O! deze woorden brengen me in verrukking; ik word erdoor meegesleept”, etc. Als mijn woorden u bevallen en overtuigend lijken, weet dan dat ze zijn opgeschreven door een man die ervoor en erna op de knieën is gevallen om dit

⁹⁵ *Pensées*, Fr. 821.

⁹⁶ *Pensées*, Fr. 378.

⁹⁷ Vgl. *Pensées*, Fr. 150.

⁹⁸ *Pensées*, Fr. 449.

oneindige en ondeelbare Wezen, waaraan hij heel het zijne onderwerpt, te bidden of Hij voor uw bestwil en Zijn glorie ook het uwe aan Zich wil onderwerpen en zo de kracht zich met deze zwakheid moge verenigen.⁹⁹

⁹⁹ *Pensées*, Fr. 418 (ed. Frank de Graaff blz. 178).